

metodická příručka

Vzdělávání pro děti na ubytovnách

Nížkoprahový klub Pavlač

fond
pro NNO

NROS

nadace
partnerství

ICELAND
LIECHTENSTEIN
NORWAY
eea
grants

Vzdělávání pro děti na ubytovnách
Zpracoval tým Nízkoprahového klubu Pavlač
Vydala RATOLEST BRNO, z. s.
První vydání, Brno 2016
Grafika Mgr. Markéta Jedličková
Tisk Papír a Tisk s. r. o.

metodická příručka

Vzdělávání pro děti na ubytovnách

Nízkoprahový klub Pavlač

**fond
pro NNO**

NROS
Nadace rozvoje občanské společnosti

**nadace
partnerství**
LIDÉ A PŘÍRODA

ICELAND
LICHTENSTEIN
NORWAY
**eea
grants**

Podpořeno grantem z Islandu, Lichtenštejska a Norska v rámci EHP fondů.
www.fondnno.cz a www.eeagrants.cz

Obsah

Úvod	3	5. Doučování	29
1. O projektu	5	5.1 Realizace doučování v terénu	29
1.1 Cílová skupina projektu	5	5.2 Spolupráce s rodiči a školami	30
1.2 Aktivity projektu	6	5.3 Kazuistiky	31
2. NK Pavlač – historie a současnost	8	6. Volnočasové aktivity	33
2.1 Principy poskytování služby NK Pavlač	8	7. Závěr	34
3. Terénní práce jako rámec realizace	10	7.1 Překážky při našem působení na ubytovnách	34
3.1 Prostředí ubytoven	10	7.2 Doporučení pro praxi	35
3.2 Práce v terénu a její principy	11	8. Metodické listy	37
3.3 Požadavky na pracovníky	14	8.1 Metodický list 1	37
4. Předškolní příprava při terénní práci na ubytovnách	16	8.2 Metodický list 2	38
4.1 Synergický efekt: zapojení klientů, rodičů a institucí jako důležitý faktor úspěšné přípravy na vstup do školy	16	8.3 Metodický list 3	39
4.2 Realizace aktivity	17	8.4 Metodický list 4	40
4.3 Oblasti rozvoje předškoláků	17	Použité zdroje	41
4.4 Rozvíjené oblasti a osvědčené aktivity	22		
4.4.1 Hrubá motorika	22		
4.4.2 Jemná motorika	22		
4.4.3 Grafomotorika	23		
4.4.4 Řeč	23		
4.4.5 Sluchová percepce	24		
4.4.6 Zraková percepce	24		
4.4.7 Pozornost a paměť	25		
4.4.8 Orientace v čase a prostoru	25		
4.4.9 Vědomosti	26		
4.5 Kazuistiky	27		
4.6 Závěr	28		

Úvod

Terénní sociální práce s dětmi a mladými lidmi žijícími na ubytovnách není v Česku rozšířenou praxí, ačkoli včasná práce s dětmi žijícími v sociálně vyloučených lokalitách a rozvoj jejich kompetencí je v překonávání znevýhodnění plynoucích z života v podmínkách sociálního vyloučení z našeho pohledu klíčová.

Vyrůstání a dospívání v prostředí ubytoven zanechává často v životních příbězích nemsazatelné stopy. Nejen z těchto důvodů jsme se rozhodli podělit o naši praxi. Jednou z historických linek sociální služby Nízkoprahového klubu Pavlač je poskytování vzdělávacích aktivit. Vnímáme je jako potřebný doplněk práce s dětmi a mladými lidmi žijícími v sociálně vyloučených lokalitách. Následující text tak představuje právě tuto výseč naší praxe.

V metodické příručce, kterou právě držíte v ruce, bychom se s vámi rádi podělili o to, jak na ubytovnách v rámci terénní sociální práce¹ fungujeme, jaké aktivity realizujeme, s čím se setkáváme a jaké překážky překonáváme. Naše metodika terénní práce na ubytovnách je živým dokumentem. Máte možnost ji číst v určitém bodě jejího vývoje, a s tímto vědomím k ní přistupujete.

Naší ambicí není nekriticky předložit způsob práce s dětmi a mladými lidmi žijícími na ubytovnách. Rádi bychom, aby příručka byla inspirací pro rozvoj vašich sociálních služeb a dalších programů sociální práce s ohledem na potřeby dětí a mladých lidí, kteří vyrůstají v nestandardních bytových a sociálních podmínkách, často ohroženi chudobou.

Rádi bychom, aby následující příručka sloužila odborné veřejnosti k nahlédnutí do možností streetworku s dětmi a mladými lidmi v sociálně vyloučených lokalitách a zejména na ubytovnách, a aby byla podnětem pro možný rozvoj služeb pro děti a mládež tímto směrem.

Příručka obsahuje několik částí. V úvodu představujeme projekt, v rámci kterého byly dále popisované aktivity realizovány, a který umožnil rozvoj terénní sociální práce na ubytovnách, i vznik této metodické příručky.

Pro uvedení širšího kontextu je zařazena také kapitola (2) popisující sociální službu NK Pavlač. Následuje kapitola (3) představující terénní sociální práci jako metodu poskytování sociální služby na ubytovnách, kterou využíváme zároveň jako rámec pro realizaci dalších projektových aktivit. Následují kapitoly, které představují realizaci

1. Pojmy terénní sociální práce a terénní práce používáme v tomto textu jako synonyma.

dílčích projektových aktivit. Nejobsáhlejší je kapitola (4) o předškolním vzdělávání dětí žijících na ubytovnách. Důvodů fokusu právě na toto téma je víc. Kromě důvodů uvedených výše, jsme se rozhodli využít prostor, který metodika nabízela, pro popsání praxe, která není v České republice častá, ale je z našeho pohledu velmi žádoucí, aby byla organizací sociální práce pokrývána.

Následují kapitoly (5) o realizaci doučování a (6) volnočasových aktivit v terénu. V Závěru diskutujeme překážky, se kterými jsme se setkávali, a také navrhneme doporučení pro praxi.

V metodice chápeme *sociální vyloučení* v návaznosti na Steinerta a Pilgrima (2003, str. 5) jako proces postupné a stupňující se exkluze z plné participace na sociálních, materiálních i symbolických zdrojích produkovaných, sdílených a konzumovaných širokou společností k zajištění dobrých životních podmínek a k účasti na rozhodování. Jde tak o životní situaci, kdy jedinec čelí komplexu problémů jako nezaměstnanost, dluhy, diskriminace, nízké příjmy, špatná kvalita bydlení, nemoc, rozpad rodiny atp. (GAC, 2015).

Sociálně *vyloučené lokality* jsou místa, ve kterých žijí osoby, jejichž životní situaci lze popsat charakteristikami uvedenými výše. Jde tak o místa, kde se koncentrují určité sociální charakteristiky a kde je významné i symbolické vnímání míst (“špatná adresa”, “ghetto” atp.). Jde tak o místo (dům – př. ubytovna, ulice, městská čtvrť) kde se koncentrují lidé, u nichž lze identifikovat znaky spojené se sociálním vyloučením (GAC, 2015).

Tým NK Pavlač

1. O projektu

Projekt *Vzdělávání pro děti na ubytovnách* byl podpořený grantem z Islandu, Lichtenštejska a Norska v rámci EHP fondů. Realizoval se od 1. 4. 2015 do 31. 3. 2016. Hlavní devízou projektu bylo realizování aktivit zejména skrze terénní sociální práci, čímž jsme dosáhli zapojení do projektových aktivit dětí a mladých lidí, pro které jsou ambulantní programy a aktivity z různých důvodů nedostupné.

Projekt byl realizován na dvou hlavních místech. 1) Ambulantní formou v prostorech NK Pavlač a 2) terénní formou přímo v přirozeném prostředí dětí a mládeže. Tedy na vybraných brněnských ubytovnách, v jejich okolí a na veřejných prostranstvích (v parcích, na plátcích, v ulicích města).

Ačkoli realizace probíhala terénní i ambulantní formou, v této metodice představujeme zejména aktivity realizované v terénu. Je to z několika následujících důvodů. Streetwork² s dětmi a mladými lidmi v sociálně vyloučených lokalitách není častým fokusem sociálních služeb, a proto jsme se rozhodli sdílet zejména tuto část naší práce.

1.1 Cílová skupina projektu

Primární cílovou skupinou projektu byli 1) děti a mládež ohrožení sociálním vyloučením. Tedy žijící v sociálně vyloučených lokalitách v Brně anebo na brněnských ubytovnách. Jde tak o děti a mládež, kteří:

- nemají dostatek možností aktivně a kvalitně trávit svůj volný čas, a o něm rozhodovat;
- jsou ohroženi chudobou;
- jsou sociálně znevýhodněni;
- zažívají nemožnost zlepšit své sociální postavení ve společnosti;
- neparticipují na kulturním kapitálu společnosti (vzdělání je v soudobé společnosti významnou kulturní hodnotou, které se neúčastní z důvodu diskriminace ve vzdělávacím systému);
- mají snížený přístup k obecně dostupným informacím;

2. Pojmy terénní sociální práce a streetwork v tomto textu chápeme jako vzájemně zaměnitelné.

- životem v podmínkách sociálního vyloučení zažívají prostorovou segregaci a jsou vyloučeni z mobility v prostoru;
- mají špatné zkušenosti s chováním většinové společnosti k nim, což vede k negativnímu vztahu k příslušníkům většinové společnosti;
- mají zkušenosti s diskriminací na základě příslušnosti k třídě a své etnicitě (př. ve školském systému);
- mají neadekvátní projev a malou slovní zásobu vzhledem k očekáváním společnosti;
- preferují životní strategie orientované na přítomnost, blízkou budoucnost a rychlá (zdánlivě dosažitelná) řešení, která jsou adaptačními strategiemi na život v podmínkách sociálního vyloučení, ale mimo ně jsou nefunkční, a z dlouhodobého hlediska situaci spíše zhoršují, a proto:
 - mají malou motivaci i podporu k zapojení se a setrvání ve školském systému a k dalšímu vzdělávání, a na základě výše uvedených charakteristik
 - jsou stigmatizováni.

Dalšími cílovými skupinami projektu byli 2) rodiny a rodiče s dětmi do 18 let nacházející se v obtížné životní situaci a žijící v sociálně vyloučených lokalitách v Brně a 3) školy a učitelé škol působící v brněnských sociálně vyloučených lokalitách.

1.2 Aktivity projektu

Aktivitami projektu byly: terénní sociální práce, předškolní příprava, doučování a volnočasové aktivity.

1) Terénní (sociální) práce byla jedním z klíčových nástrojů realizace projektu a prolíná se tak do všech aktivit. Zahrnovala komplex následujících činností: oslovování cílových skupin, poradenství, informační servis a kontaktní práci, doprovody, nácvik zvládání běžných i mimořádných situací, orientaci v dokumentech atp.

2) Předškolní příprava byla určena dětem předškolního věku a dětem s odkladem školní docházky od 3 do 7 let. V kontextu naší služby vnímáme děti ve věku 3 až 7 let

žijící v podmínkách sociálního vyloučení jako děti se speciálními vzdělávacími potřebami a s těmito dětmi pracujeme dlouhodobě i v rámci naší sociální služby (Metodika Najdi svou cestu, 2015; Metodika Šanci dětem, 2012).

Speciální vzdělávací potřeby těchto dětí se odvíjí zejména od výše zmíněných charakteristik (kapitola 1.1) a od dalších aspektů sociálního vyloučení. Lze tak říci, že řada dětí ve věku 6 let není zralá na zahájení povinné školní docházky, a to zejména v oblastech kognitivních a percepčních funkcí. Často u nich dochází i k opoždění v oblasti sociální, emocionální a motivační.

Cílem bylo zapojit děti, které se neúčastní předškolní přípravy z některých těchto důvodů: špatná dostupnost předškolních zařízení ze vzdálených (geograficky vyloučených) ubytoven, nedostatečné zdroje rodiny (na zaplacení jízdného, školkovného a obědů v předškolním zařízení, na hlídání dalších dětí v rodině pro cestu z a do školky). Důvodem také může být to, že rodiče z různých důvodů nepřikládají předškolnímu vzdělávání význam.

Obsahem aktivity bylo zaměřeno se na osobní rozvoj dítěte dle jeho individuálních možností a potřeb. Směřovali jsme k formování základních klíčových kompetencí dosažitelných v tomto věku. Zaměřili jsme se rovněž na získání předpokladů pro celoživotní vzdělávání tak, aby se zlepšily jejich životní i vzdělávací šance.

3) Doučování slouží jako podpora při zvládnutí školních povinností. Probíhalo v terénu, na ubytovnách a také v prostorách NK Pavlač. Součástí aktivity doučování bylo navázání spolupráce jak s rodiči, tak se školami zapojených dětí.

4) Volnočasové aktivity probíhaly v klubu i v rámci streetworku. Realizovali jsme pravidelné, nepravidelné a ad hoc aktivity. Cíli bylo eliminovat rizikové trávení volného času v prostředí sociálně vyloučených lokalit a zapojení klientů do iniciace, organizace i realizace aktivit.

2. NK Pavlač – historie a současnost

NK Pavlač, nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, je registrovanou sociální službou. Činnost zahájil v roce 2001. Vznikl jako služba určená dětem a mladým lidem žijícím v brněnské sociálně vyloučené lokalitě. Od počátku nabízel bezpečný prostor pro trávení volného času a odbornou pomoc při řešení každodenních problémů.

V letech 2001–2013 sídlil NK Pavlač v prostorách pavlačového domu na ulici Milady Horákové. V tomto období byla služba poskytována klientům ambulantní formou ve dvou klubech pro věkové skupiny 3–11 a 12–21 let, později 12–26 let.

V roce 2013 došlo k přestěhování služby na ulici Vranovská a od roku 2014 došlo k rozšíření o terénní práci – do ulic města Brna a na některé brněnské ubytovny. V současnosti kombinujeme terén i ambulanci pro cílovou skupinu 3–26 let.

Terénní práci realizujeme na několika brněnských ubytovnách. Na ubytovně na ulici Markéty Kuncové a na ulici Šámalově v Židenicích a na ubytovně na ulici Jarní v Maloměřicích.

2.1 Principy poskytování služby NK Pavlač

Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež fungují na základě principů, které nemusí být v souladu s obecnými cíli vzdělávání u tradičních vzdělávacích institucí typu škola. Přesto mohou nízkoprahové kluby poskytovat kvalitní podporu ve vzdělávání dětí se specifickými vzdělávacími potřebami (např. dětem žijícím v podmínkách sociálního vyloučení).

Principy poskytování služby jsou:

- **dobrovolnost** – klienti využívají službu na základě svého vlastního rozhodnutí;
- **rovnost** – služba je poskytována všem z cílové skupiny bez ohledu na rozdíly plynoucí z pohlaví, etnické příslušnosti, jazyka, víry a náboženství;
- **důvěrnost** – údaje získané v rámci poskytování služby jsou důvěrné a nejsou poskytovány bez souhlasu nebo vědomí klienta (pokud nejde o informace, jež je služba povinna poskytnout);

- **respekt** – pracovníci vždy respektují rozhodnutí klienta při řešení jeho obtížné životní situace;
- **anonymita** – službu je možno využívat i anonymně, pokud o to klient projeví zájem;
- **otevřenost** – klienti mají možnost a jsou podporováni k vyjadřování svých názorů, podnětů a nápadů týkajících se fungování služby;
- **bezplatnost** – služba je poskytována bezplatně;
- **profesionalita** – služba je poskytována v souladu s platnou legislativou, předpisy organizace, metodikou zařízení a Etickým kodexem sociálního pracovníka;
- **nízkoprahovost:**
 - umožnění maximální přístupnosti, snaha zařízení odstranit časové, prostorové, psychologické a finanční bariéry, které by bránily cílové skupině vyhledat prostory zařízení či využít nabídky poskytovaných služeb,
 - zařízení vytváří prostředí, které je svým charakterem a umístěním blízké přirozenému prostředí cílové skupiny,
 - pro omezení přístupu klienta ke službě není důvodem pasivity či názorová odlišnost,
 - klient není povinen zapojit se do připravených činností,
 - pravidelná docházka do zařízení není podmínkou užívání služby,
 - klienti mohou přicházet a odcházet v rámci otevírací doby zařízení podle svého uvážení,
 - provozní doba služby odpovídá potřebám klientů.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že nízkoprahovost spočívá především v možnosti každého člena cílové skupiny využívat službu bez omezení, pokud svým chováním a jednáním neohrožuje sám sebe, ostatní klienty nebo pracovníky služby.

3. Terénní práce jako rámec realizace

V této kapitole se budeme věnovat představení terénní práce jako rámce, ve kterém realizujeme aktivity na ubytovnách, poskytnutí vzhledu do prostředí ubytoven a požadavkům, které na pracovníky klade terénní práce na ubytovnách.

Terénní sociální práce je jednou z metod sociální práce zaměřené na pomoc lidem nacházejícím se v nepříznivé sociální situaci nebo lidem žijícím v sociálně vyloučených lokalitách. Je poskytována prostřednictvím terénních programů podle § 69 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Důležitým znakem terénních programů je jejich poskytování v přirozeném sociálním prostředí. To tvoří rodina a sociální vazby k osobám blízkým, domácnost osoby a sociální vazby k dalším osobám, se kterými sdílí domácnost, a místa, kde osoby pracují, vzdělávají se a realizují běžné sociální aktivity. Terénní programy jsou dále vymezeny zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách v § 69 jako terénní služby poskytované osobám, které vedou rizikový způsob života nebo jsou tímto způsobem života ohroženy. Cílem služby je tyto osoby vyhledávat a minimalizovat rizika jejich způsobu života (MPSV, 2009).

K základním principům terénní sociální práce patří nízkoprahovost, dobrovolnost, bezplatnost a důraz na důstojnost a lidská práva (Černá, 2008, str. 21). Tedy hodnoty a východiska, která jsou shodná s principy poskytování nízkoprahových služeb.

Vzhledem k výše uvedenému využíváme terénní sociální práci jako základní rámec poskytování sociální služby (a tedy i dalších aktivit, které budou představeny) na ubytovnách.

3.1 Prostředí ubytoven

V naší práci vycházíme ze dvou základních předpokladů. Za prvé z předpokladu, že sociální práce vede dialog mezi tím, co chce společnost ve svých normách, a tím, co chce klient (Úlehla, 2007, str. 25). Cílem sociální práce je pak rozvíjet tento dialog ke vzájemné spolupráci (Mahrová, Venglářová et al., 2008, str. 9).

Za druhé z předpokladu vycházející z teorie Musila (2004), že klient a jeho prostředí jsou ve vzájemné interakci. Tyto interakce jsou zdrojem nerovnováh v životě

klientů – a to ve dvou možných úrovních. 1) Jde o nerovnováhu mezi očekáváními prostředí a schopnostmi klienta tato očekávání zvládat (př. od maminky žijící s pěti dětmi na ubytovně společnost očekává, že její pětiletý syn bude chodit do školky, aby se připravil na vstup do školy, ale maminka tomuto požadavku nemůže dostát, protože je pro ni obtížné zařídit hlídání pro další čtyři děti na dobu, kdy by odváděla syna do školky a přiváděla ho z ní). 2) Jde o nerovnováhu mezi náročností požadavku, který na klienta prostředí klade a mírou podpory, která je pro zvládnutí poskytována (př. OSPOD vyžaduje, aby maminka, pokud jí má být vráceno dítě z ústavní péče, měla standardní bydlení, avšak ta nemá dostatek prostředků na kauci, zároveň se setkává s diskriminací a předsudky ze strany majitelů nemovitostí, sociální bydlení je v Česku nedostatečné, takže dosáhnout na bydlení mimo ubytovnu je takřka nereálné).

Ubytovny chápeme jako specifické prostředí s vlastní kulturou a i přesto, že se pravidelným docházením na ubytovny postupně stáváme určitým prvkem systému, pravděpodobně je nikdy plně nepoznáme. Je tak pro nás důležité v návaznosti na Ben-David a Amit, 1999 (in Janebová, 2015, str. 53) postupně poznávat specifická kulturní očekávání, která mohou klienti mít, a reflektovat vliv těchto očekávání mezi pracovníkem a klientem. Dále předpokládáme, že pokud mají pracovníci znalosti získané pravidelnými kontakty přímo v prostředí ubytoven, pak mohou nabízet, organizovat a realizovat aktivity, které jsou blíže potřebám, zájmům, schopnostem a dovednostem klientů.

Nyní se budeme věnovat tomu, jak probíhá spolupráce s klienty v terénu.

3.2 Práce v terénu a její principy³

Průběh spolupráce:

- navázání kontaktu,
- mapování situace,
- správná formulace cíle a spolupráce na zakázce,
- plánování a realizace,
- vyhodnocení spolupráce.

3. V práci s klientem v terénu postupujeme v souladu s Metodickou příručkou pro výkon terénní sociální práce (Nedělníková (ed.), 2008).

Navázání kontaktu

S klienty a jejich rodiči navazujeme kontakt především před ubytovnou. Pak následuje formulace nabídky, tedy předání základních informací o službě a o možnostech spolupráce. Pracovník aktivně informuje zájemce o nabízené sociální službě, přičemž sdělované vždy přizpůsobuje komunikačním a rozumovým schopnostem informovaného.

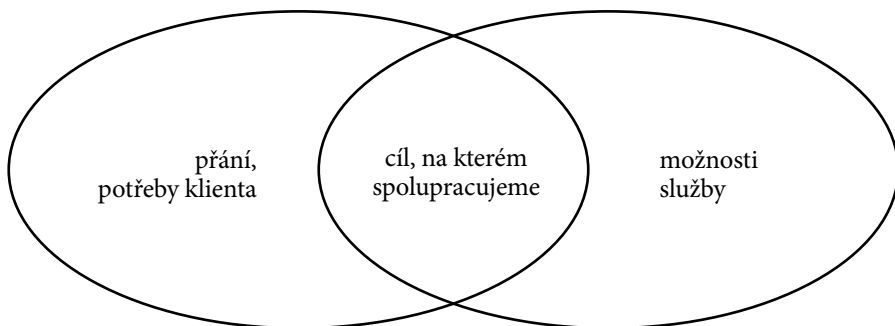
Mapování situace

Účelem mapování situace je zjistit, jestli má dítě nebo rodič potřebu a zájem spolupracovat se sociálním pracovníkem. Při jednání o zahájení spolupráce vystupuje pracovník jako ten, kdo nabízí poskytování sociální služby.

Klientům i jejich rodičům především důkladně sdělujeme, kdo jsme, z jakého důvodu přicházíme a s čím vším jim můžeme pomoci. Vysvětlujeme jim, že naše cílová skupina jsou děti, mládež a mladí dospělí ve věku od 3 do 26 let. Také popisujeme, co všechno nabízíme: základní a sociální poradenství, doučování a komunikaci s učiteli, volnočasové aktivity, doprovázení a zprostředkování dalších služeb. Důležité je s klienty a jejich rodiči mluvit o tom, že naše služba je bezplatná, anonymní a dobrovolná. S klienty, kteří projeví o nabízené službě zájem, hledáme cíl, kterého chtějí prostřednictvím služby dosáhnout. Vedeme klienta tak, aby vlastními slovy vyjádřil svá přání, očekávání a potřeby, a aby svůj cíl byl schopen za pomoci formulovat a mluvit o tom, jaké sám má možnosti k jeho řešení.

Cílem jednání je vyjasnění toho, na čem budeme společně pracovat. Jde o nalezení průsečíku mezi tím, co požaduje klient, co nabízí služba a na čem tedy můžeme pracovat. V případě, že se dohodneme na spolupráci a na osobním cíli, uzavíráme s klienty smlouvu o poskytování služby.

Schéma 1: Práce se zakázkou

Kritéria dobre zformulovaného osobního cíle:

- osobní významnost,
- malý a konkrétní cíl,
- cíl by měl směřovat k tomu, co chce klient (je klientem ovlivnitelný),
- realistický cíl,
- cíl je spojen s aktivitou klienta.

Plánování a realizace

Do práce na některých zakázkách klientů zapojujeme i jejich rodiče. Setkáváme se také se situacemi, kdy rodič přichází za pracovníkem se zakázkou, týkající se jeho dítěte. V obou případech postupujeme tak, aby jak klient, tak jeho rodič porozuměli tomu, o čí zakázku jde a proč je zapojení klienta i rodiče do práce na konkrétní zakázce pro oba výhodné. Vše je diskutováno s rodičem i klientem tak transparentně, aby bylo pro oba srozumitelné, co chce klient, co rodič a na čem se mohou shodnout.

Je sestaven plán spolupráce – ten je sestavován tak, aby byl flexibilní, stručný, ale jasný. Ze zkušeností víme, že příliš fixní a strukturované plány vedou k selhávání. Zohledňujeme tak v co nejvyšší možné míře schopnosti, dovednosti, možnosti a příležitosti jednotlivých klientů. Nezřídka potom plánování s předškoláky vypadá např. jako věta “Pokud budeš chtít, můžeme každé pondělí, když přijdeme, společně pracovat na tom, aby ses naučil zavazovat boty a to do doby, než se to naučíš.”

Významnou součástí poskytování služby klientovi je kontinuální evaluace. Ta spočívá v průběžném vyhodnocování postupu a dosažených výsledků, jehož cílem je revize cílů spolupráce tak, aby odpovídaly aktuálním potřebám, zájmům, cílům a přáním klientů. V průběhu času se zakázka proměňuje.

Vyhodnocení spolupráce

Při ukončování práce na zakázce s klientem zhodnocujeme průběh a výsledky spolupráce. Výsledkem není myšleno jen naplnění osobního cíle klienta, ale také klientovo porozumění tomu, díky čemu těchto změn dosáhl a jak nové schopnosti a dovednosti může využít, pokud se problém objeví znovu.

3.3 Požadavky na pracovníky

Identifikovali jsme klíčové kompetence⁴ pracovníka pro vykonávání terénní sociální práce s dětmi a mladými lidmi na ubytovnách:

- umět a chtít reagovat na situaci tady a teď (měnící se skupina klientů, jejich motivace a potřeby),
- aktivní přístup,
- umění pracovat se skupinovou dynamikou,
- vnímat kontext situace, detekovat potenciální rizika a pokoušet se vytvořit bezpečný prostor pro práci s klienty, a pokud to není možné, situaci opustit,
- umět pracovat s žitou realitou klientů,
- pracovat s dětmi na dodržování pravidel a zvědomovat jim význam a důležitost pravidel v běžném životě,
- mít znalosti týkající se konceptu sociálního vyloučení, a jeho aspektů v životě klientů,
- ochota smířit se s nezájmem o připravenou aktivitu ze strany klientů,
- ochota smířit se s přerušением aktivity kvůli vnějším vlivům (příchod dospělého do skupiny, liják atp.),
- ochota pracovat v podmínkách “neustálého překvapení”,
- vnímat náladu a rozpoložení jednotlivých dětí i celé skupiny,

4. Kompetence v tomto textu chápeme jako kvalifikaci a odbornou způsobilost. Jde o soubor znalostí, dovedností, postojů atp. Vycházíme z termínu kompetence (nikoli competency). Více in Armstrong (2007, str. 151).

- schopnost vyhodnotit rizika a možný vývoj v chování jednotlivých dětí a důsledky pro skupinu (př. nezařazovat “běhací hry”, když jsou ve skupině přítomny děti, pro které je hra akcelerující a nikoli uvolňující napětí),
- pracovat s bezprostředním okolím místa, kde se program realizuje a tím, co místo nabízí (přírodniny, kvetoucí anebo nově ostříhané keře atp.),
- kreativita myšlení a práce s prostorem (doučování i poradenství lze nabízet i v tomto prostředí, k trávení volného času je možno využívat i okolí ubytoven a využít přírodniny, stromy, plácek apod.).

Předchozí text popsal teoretická východiska a koncepty, ze kterých v naší práci vycházíme. Skrze objasnění principů fungování nízkoprahové služby a představení terénní sociální práce jako celkového rámce realizace projektu jsme se dostali k popisu procesu vyjednávání zakázky mezi pracovníkem a klientem.

Následující část metodiky se věnuje představení naší práce v terénu s předškoláky i dětmi, které již navštěvují základní školu, a obsahuje rovněž kapitolu o realizaci volnočasových aktivit. Na kazuistikách je možné sledovat konkrétní příklady dobré praxe. V závěru hovoříme o problémech, se kterými jsme se při realizaci setkávali. Jsou zde přítomna také doporučení pro budoucí praxi.

4. Předškolní příprava při terénní práci na ubytovnách

Aktivity předškolní přípravy jsou určeny dětem předškolního věku a dětem s odkladem školní docházky ve věku od 3 do 7 let. Prostřednictvím her a individuálních rozhovorů pracujeme s dětmi na rozvoji znalostí, dovedností a návyků potřebných pro nástup do prvního ročníku základní školy. Cílem je všestranný rozvoj dítěte. Konkrétním obsahem práce s předškolními dětmi je rozvoj řeči, jazykových schopností, sluchová a zraková percepce, orientace v čase a prostoru, základy hygieny a společenského chování a rozvoj představivosti. Nedílnou součástí je také kontakt s jejich rodiči a poskytování informací o předškolním vzdělávání.

4.1 Synergický efekt: zapojení klientů, rodičů a institucí jako důležitý faktor úspěšné přípravy na vstup do školy

V práci s předškoláky vnímáme jako klíčové spolupracovat zejména s rodiči dětí a také se školkami, školami a jinými institucemi, které předškolní přípravu nabízí (např. sociální služby realizující předškolní programy). V případech, kdy ke vzájemné spolupráci různých aktérů došlo, jsme pozorovali synergický efekt, kdy:

- dítě se rozvíjelo rychleji,
- rodiče se (na)učili komunikovat se školkou,
- školky se stávaly novým prvkem v podpůrné síti klientů a vyzkoušely si komunikaci s rodiči skrze sociální služby,
- doprovázením klientů a rodičů předškolní přípravou na základní školu jsme propojili aktéry, kteří spolu ne vždy snadno komunikují.

Jak kvalitně a efektivně připravit dítě předškolního věku na nástup do školy?

Ideální stav, ke kterému směřujeme, je následující:

- nadšený a motivovaný klient,
- spolupracující rodič,
- pravidelný předškolní program,
- spolupracující předškolní zařízení.

Pokud by se podařilo naplnit tento ideální model, vstup do první třídy by byl pro dítě předškolního věku žijící v podmínkách sociálního vyloučení snazší. Lépe by zvládlo přechod (vstup) do vzdělávací instituce a bylo by alespoň částečně adaptováno na jednotlivé činnosti, které jsou ve školách vyžadovány. Pokud si zároveň s dítětem zvyká na pravidla také jeho rodič, je pak schopen svému dítěti v plnění veškerých povinností pomáhat a také lépe zvládat své rodičovské povinnosti, které z nástupu do školy i pro něj vyplývají.

4.2 Realizace aktivity

Program je připravován do venkovního prostředí tak, aby jej mohl využít kdokoli z cílové skupiny. Aktivity předškolní přípravy jsou realizovány pracovníky přímo před ubytovnami, kam každý týden dochází. Účelem je přirozeně a nenuceně rozvíjet dovednosti, schopnosti, postoje a hodnoty potřebné pro úspěšné zahájení povinné školní docházky. Program probíhá minimálně jednou týdně a zajišťují jej dva sociální pracovníci.

Program je flexibilní, předem připravené aktivity jsou zařazovány v takovém pořadí, aby reagovaly na aktuální potřeby, zájmy a energii dětí. Tímto přístupem zajišťujeme dlouhodobý zájem dětí o předškolní programy v NK Pavlač, a zároveň vytváříme prostor pro vlastní rozhodování dětí a posilujeme dovednost rozhodovat se.⁵

5. Strukturované programy se v naší praxi neosvědčily, předškolní děti žijící v podmínkách sociálního vyloučení nejsou na strukturované aktivity zvyklé a důsledkem strukturovaných programů byl nezájem o předškolní program.

4.3 Oblasti rozvoje předškoláků

V rámci programu jsme se soustředili na rozvoj oblastí v návaznosti na Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání (dále RVP PV⁶). Dle RVP PV je úkolem předškolního vzdělávání doplňovat rodinnou výchovu a také poskytovat přiměřené podněty k aktivnímu rozvoji a učení.

Pro etapu předškolního vzdělávání jsou za klíčové považovány tyto *kompetence*:

- kompetence k učení
- kompetence k řešení problémů
- kompetence komunikativní
- kompetence sociální a personální
- kompetence činnostní a občanské

Předpokládá se, že pro dítě předškolního věku mohou být dosažitelné klíčové kompetence v následující úrovni (RVP PV, 2004)

6. Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání. 2004. Praha: Výzkumný ústav pedagogický.

Schéma 2: Klíčové kompetence předškoláka pro vstup do školy

kompetence k učení

- soustředěně pozoruje, zkoumá, objevuje, všímá si souvislostí, experimentuje a užívá při tom jednoduchých pojmů, znaků a symbolů
- získanou zkušenost uplatňuje v praktických situacích a v dalším učení
- má elementární poznatky o světě lidí, kultury, přírody i techniky, který dítě obklopuje, o jeho rozmanitostech a proměnách; orientuje se v řádu a dění v prostředí, ve kterém žije
- klade otázky a hledá na ně odpovědi, aktivně si všímá, co se kolem něho děje; chce porozumět věcem, jevům a dějům, které kolem sebe vidí; poznává, že se může mnohému naučit, raduje se z toho, co samo dokázalo a zvládlo
- učí se nejen spontánně, ale i vědomě, vyvine úsilí, soustředí se na činnost a záměrně si zapamatuje; při zadané práci dokončí, co započalo; dovede postupovat podle instrukcí a pokynů, je schopno dobrat se k výsledkům
- odhaduje své síly, učí se hodnotit svoje osobní pokroky i oceňovat výkony druhých
- pokud se mu dostává uznání a ocenění, učí se s chutí

kompetence k řešení problémů

- všímá si dění i problémů v bezprostředním okolí; přirozenou motivací k řešení dalších problémů a situací je pro něj pozitivní odezva na aktivní zájem
- řeší problémy, na které stačí; známé a opakující se situace se snaží řešit samostatně (na základě nápodoby či opakování), náročnější s oporou a pomocí dospělého
- problémy řeší na základě bezprostřední zkušenosti; postupuje cestou pokusu a omylu, zkouší, experimentuje; spontánně vymýšlí nová řešení problémů a situací; hledá různé možnosti a varianty (má vlastní, originální nápady); využívá při tom dosavadních zkušeností, fantazii a představivost
- při řešení myšlenkových i praktických problémů užívá logických, matematických i empirických postupů; pochopí jednoduché algoritmy řešení různých úloh a situací a využívá je v dalších situacích
- zpřesňuje si početní představy, užívá číselných a matematických pojmů, vnímá elementární matematické souvislosti
- rozlišuje řešení, která jsou funkční (vedoucí k cíli), a řešení, která funkční nejsou; dokáže mezi nimi volit
- chápe, že vyhýbat se řešení problémů nevede k cíli, ale že jejich včasné a uvážlivé řešení je naopak výhodou; uvědomuje si, že svou aktivitou a iniciativou může situaci ovlivnit
- nebojí se chybovat, pokud naráží na pozitivní ocenění nejen za úspěch, ale také za snahu

komunikativní kompetence

- ovládá řeč, hovoří ve vhodné formulovaných větách, samostatně vyjadřuje své myšlenky, sdělení, otázky i odpovědi, rozumí slyšenému, slovně reaguje a vede smysluplný dialog
- dokáže se vyjadřovat a sdělovat své prožitky, pocity a nálady různými prostředky (řečovými, výtvarnými, hudebními, dramatickými apod.)
- domlouvá se gesty i slovy, rozlišuje některé symboly, rozumí jejich významu i funkci
- v běžných situacích komunikuje bez zábran a ostychu s dětmi i s dospělými; chápe, že být komunikativní, vstřícné, iniciativní a aktivní je výhodou
- ovládá dovednosti předcházející čtení a psaní
- průběžně rozšiřuje svou slovní zásobu a aktivně ji používá k dokonalejší komunikaci s okolím
- dovede využít informativní a komunikativní prostředky, se kterými se běžně setkává (knížky, encyklopedie, počítač, audiovizuální technika, telefon atp.)
- ví, že lidé se dorozumívají i jinými jazyky a že je možno se jim učit; má vytvořeny elementární předpoklady k učení se cizím jazyku

sociální a personální kompetence

- samostatně rozhoduje o svých činnostech; umí si vytvořit svůj názor a vyjádřit jej
- uvědomuje si, že za sebe i své jednání odpovídá a nese důsledky
- dětským způsobem projevuje citlivost a ohleduplnost k druhým, pomoc slabším, rozpozná nevhodné chování; vnímá nespravedlnost, ubližování, agresivitu a lhostejnost
- ve skupině se dokáže prosadit, ale i podřídit, při společných činnostech se domlouvá
- spolupracuje; v běžných situacích uplatňuje základní společenské návyky a pravidla společenského styku; je schopné respektovat druhé, vyjednávat, přijímat a uzavírat kompromisy
- napodobuje modely prosociálního chování a mezilidských vztahů, které nachází ve svém okolí
- spolupodílí se na společných rozhodnutích; přijímá vyjasněné a zdůvodněné povinnosti; dodržuje dohodnutá a pochopená pravidla a přizpůsobí se jim
- při setkání s neznámými lidmi či v neznámých situacích se chová obezřetně; nevhodné chování i komunikaci, která je mu nepřijemná, umí odmítnout
- je schopno chápat, že lidé se různí a umí být tolerantní k jejich odlišnostem a jedinečným
- chápe, že nespravedlnost, ubližování, ponižování, lhostejnost, agresivita a násilí se nevyplácí a že vzniklé konflikty je lépe řešit dohodou; dokáže se bránit projevům násilí jiného dítěte, ponižování a ubližování

činnostní a občanské kompetence

- svoje činnosti a hry se učí plánovat, organizovat, řídit a vyhodnocovat
- dokáže rozpoznat a využívat vlastní silné stránky, poznává svoje slabé stránky
- odhaduje rizika svých nápadů, jde za svým záměrem, ale také dokáže měnit cesty
- a přizpůsobovat se daným okolnostem
- chápe, že se může o tom, co udělá, rozhodovat svobodně, ale že za svá rozhodnutí také odpovídá
- má smysl pro povinnost ve hře, práci i učení; k úkolům a povinnostem přistupuje odpovědně; váží si práce i úsilí druhých
- zajímá se o druhé i o to, co se kolem děje; je otevřeně aktuálnímu dění
- chápe, že zájem o to, co se kolem děje, činnost, pracovitost a podnikavost jsou přínosem a že naopak lhostejnost, nevášnivost, pohodlnost a nízká aktivita mají svoje nepříznivé důsledky
- má základní dětskou představu o tom, co je v souladu se základními lidskými hodnotami a normami, i co je s nimi v rozporu, a snaží se podle toho chovat
- spoluvytváří pravidla společného soužití mezi vrstevníky, rozumí jejich smyslu a chápe potřebu je zachovávat
- uvědomuje si svá práva i práva druhých, učí se je hájit a respektovat; chápe, že všichni lidé mají stejnou hodnotu
- ví, že není jedno, v jakém prostředí žije, uvědomuje si, že se svým chováním na něm podílí a že je může ovlivnit

- dbá na osobní zdraví a bezpečí svoje i druhých, chová se odpovědně s ohledem na zdravé a bezpečné okolní prostředí (přírodní i společenské)

4.4 Rozvíjené oblasti a osvědčené aktivity

Program pro předškoláky chápeme jako komplexní přístup ke klientům NZDM předškolního věku a dětem s odkladem školní docházky ve věku od 3 do 7 let. Po dobu realizace projektu jsme cílili zejména na následující oblasti rozvoje dětí.

4.4.1 Hrubá motorika

Hrubá motorika těla znamená koordinaci a ovládání celého těla. Jde o základní pohybové dovednosti a uvědomění si práce s celým tělem. Jednotlivé prvky jsou například stoj na jedné noze, přeskakování, výskoky, pohyby hlavy, házení míče, držení rovnováhy nebo skoky přes švihadlo.

Příklady aktivit a cvičení na rozvoj hrubé motoriky:

- Hra na opičky – věšení se za ruce na strom a co nejdéle tak zůstat. Počítá se, jak dlouho hráči vydrží na stromě. Je možné se na kmeni také přidržovat nohama.
- Skokaní dráha – využití přirozených překážek v prostředí ke slalomu a jiným sportovním aktivitám. Např. jde o obíhání stromů, přeskakování obrubníků, podlézání keřů aj.
- Hry s velkým lanem – přineseme lano, kterým točíme na různé strany. Lano je možné podlézat, přeskakovat nebo podbíhat.
- Král – s míčem se kope do staré zdi a každý má pouze jeden pokus do balonu kopnout tak, aby se dotkl zdi. Potřebuje-li někdo kopnout dvakrát, vypadává a poslední, kdo vydrží kopat nejdéle, je král.

4.4.2 Jemná motorika

Jemná motorika je koordinace menších svalů, jako jsou svaly prstů a ruky, očních pohybů, mluvidel, dále koordinace oka a ruky, koordinace mluvidel a rukou. Jemná motorika se dá procvičovat kdekoli – i venku. K jejímu procvičování nejsou zpravidla potřebné žádné speciální podmínky nebo pomůcky. Děti většinou ocení jakékoliv aktivity, které trénují mimiku obličeje.

Příklady aktivit a cvičení na rozvoj jemné motoriky:

- Nejhbitější prsty – hra, kdo rychleji zvládne postupně pracovat s prsty tak, že se každý prst na každé ruce dotkne palce od ukazováčku k malíčku a naopak.

- Zavazování tkaniček – nácvik zavazování bot anebo zapínání bot na suchý zip.
- Nejškaredější obličej – dělání grimas, které trénují obličejové svaly a učení se je ovládat. Zadání může být různé – našťvaná princezna, obluda, zvířata atp.
- Výroba věnečků z pampelišek (jiných rostlin, které v okolí ubytovny rostou).
- Stavění bábovek z kelímků od jogurtů a přírodnin.
- Stavění obrázků z kaštanů.

4.4.3 Grafomotorika

Grafomotorika se zaměřuje především na práci rukou, dlaní a prstů. Jde o tahy tužkou, obkreslování nebo obtahování, procvičování a protahování celé ruky.

Příklady aktivit a cvičení na rozvoj grafomotoriky:

- Kreslení na zem – kreslení křídami na chodník nebo klacíkem do hlíny.
- Pracovní listy tvořené pracovníky přímo pro klienty – obtahování, obkreslování, spojování bodů.
- Kreslení čarovnou hůlkou – malování do vzduchu klacíkem (kouzelnou hůlkou) na různá témata.

4.4.4 Řeč

Řeč je u předškoláků rozvíjena především díky rozšiřování slovní zásoby, poznávání a pojmenovávání obrázků, korekci nesprávné artikulace slov a jednotlivých hlásek, tréninku správné intonace, větné skladby a gramatiky. Důležité je podporovat správnou výslovnost slov s důrazem na porozumění jejich významu.

Příklady aktivit a cvičení na rozvoj řeči:

- Písmena a obrázky – ukazování kartiček s obrázky, které se pojmenovávají, a určuje se, na jaké písmeno daný obrázek začíná. Poté se jednotlivá písmena píše na zem do hlíny, aby se trénovalo, jak se dané písmenko píše.
- Básničky a rozpočítávadla – učení se textů básniček podle obrázků a zapamatování si jich. Básničky jsou spojovány s ukazováním a sestavami pohybů, díky kterým se lépe pamatuje, jak jde učený text a slova za sebou.
- Slovní fotbal.

Příklady básniček:

- Šnečku, šnečku
- Jedna, dvě, tři, čtyři, pět
- Plave mýdlo po vodě
- Fantomas
- Ententýky dva špalíky

4.4.5 Sluchová percepce

Rozvoj sluchové percepce probíhá především prostřednictvím procvičování sluchové paměti, sluchové analýzy a syntézy, sluchové diferenciaci, naslouchání a vnímání a reprodukce rytmu – dlouhé/krátké, měkké/tvrde slabiky aj.

Příklady aktivit a cvičení na rozvoj sluchové percepce:

- Opakování slov – zrcadlení toho, jak znějí ostatním (dětni často nesrozumitelně vyslovovaná) slova a pracuje se na tom, aby výslovnost byla srozumitelnější. Jednotlivá slova se několikrát opakují. Často pomáhá některá z písmen zakřičet – lépe se tak vyslovují a celý proces je zajímavější a zábavnější.
- Tleskání určitého rytmu – složitá slova se vytleskávají a tak lépe znějí v uších. Rytmus se také může vytleskávat jen pouhým opakováním tleskání nebo dupání (různě dlouhé, různě rychle za sebou a také různý počet).
- Správná intonace a gramatika slov – neustále se opakují a vysvětlují různá slova nebo slovní spojení tak, aby byla více srozumitelná a uměla se správně používat.

4.4.6 Zraková percepce

Zraková percepce se soustředí především na rozlišování tvarů, barev, zrakovou paměť a zrakovou diferenciaci, zrakovou analýzu a syntézu, rozlišování figura – pozadí a cvičení očních pohybů.

Příklady aktivit a cvičení na rozvoj zrakové percepce:

- Geometrické tvary – kreslení různých geometrických tvarů do hlíny (skládání z větvíček/rostlin) a určování, jak se kterému z nich říká. Možné je také vzít s sebou geometrické tvary na papíře a pak je skládat vedle sebe od nejmenšího po největší a naopak.
- Učení se barev - kdekoliv a kdykoliv mluvení o barvách s pomůckami jako jsou

pastelky, knížky a omalovánky, pomocí kterých lze procvičovat. K učení barev lze také využít předměty v okolí.

- Oči v zrcadle – hra na zrcadlo tak, že se dělají různé pohyby očima a ostatní je opakují.
- Poznávání rozdílů – nejčastěji za použití různých pracovních listů.

4.4.7 Pozornost a paměť

Tato oblast u předškolních dětí rozvíjí především koncentraci, udržení pozornosti pro určitou činnost, trénuje trpělivost, zachycení a pamatování si informací. Pozornost a paměť se často trénuje souběžně během jedné aktivity.

Příklady aktivit a cvičení na rozvoj pozornosti a paměti:

- Pravidla her – opakování pravidel před začátkem hry a pak převyprávění toho, jaká pravidla si kdo zapamatoval.
- Chůze po obrubníku.
- Co se změnilo – jeden ze skupiny jde o kus dál a otočí se tak, aby na ostatní neviděl. Zbytek skupiny si vymyslí, jak se promění. Stojí jako sochy a někteří z nich svůj postoj nebo pozici změni (vymění se s někým jiným). Nakonec otočený hádá, co se změnilo.

4.4.8 Orientace v čase a prostoru

Za klíčové považujeme získat základní orientaci ve dnech, měsících, ročních obdobích a správné určení, pro jaký čas je co typické (ráno, neděle, červenec,...).

Příklady aktivit a cvičení na rozvoj prostorové orientace a orientace v čase:

- Dny v týdnu – stavění kostek s názvy dnů v týdnu na sebe. Vždy, když někdo skládá kostky, opakuje při tom jednotlivé dny v týdnu tak, jak jdou za sebou.
- Roční období – v každém ročním období se popisuje, co se v přírodě mění a co to znamená. Mluvení o oblékání, typických činnostech nebo docházce do školy. Lze se také učit tematické básničky, čímž se rozvíjí i další oblasti.
- Rozvoj orientace v čase pomocí intervalů mezi příjezdy autobusů (př. doučovat se/hrát budeme do dalšího autobusu – což je 30 minut).
- Upozorňování na proměny okolí ubytovny v jednotlivých ročních obdobích.

Příklady básniček:

- Jaro, léto, podzim, zima
- Travička zelená
- Dešťové kapičky
- Vyletěl si pyšný drak
- Draku, ty jsi vážně drak?
- Venku je bláto
- Bude zima, bude mráz
- Zima je, zima je

4.4.9 Vědomosti

Při každé aktivitě s dětmi pracujeme na tom, aby rozvíjely své vědomosti, dozvídaly se nové informace a trénovaly memorování – jména, písničky, básničky, říkanky, lidské tělo, zvířata nebo informace týkající se zdraví.

Příklady aktivit a cvičení na rozvoj vědomostí:

- Matematické dovednosti – předčíselné představy a jednoduché početní operace (poznávání čísel, počítání na prstech, počítání kamínků, stromů, učení se čísel pomocí projíždějících autobusů MHD aj.)
- Geometrické tvary – třídění geometrických tvarů, hledání jednotlivých tvarů mezi ostatními aj.
- Hry s penězi – hry na obchod s listy ze stromů a travinami.
- Třídění potravin – třídění zdravých a nezdravých potravin pomocí obrázků, poznávání ovoce a zeleniny aj.
- Lidské tělo – poznávání lidského těla na obrázcích, v knihách, pojmenovávání svého těla, aj.

4.5 Kazuistiky⁷

Lukáš 7 let

Hned při první návštěvě na jedné z brněnských ubytoven bylo zřejmé, že to Lukáš s ostatními dětmi nemá jednoduché. Stál bokem a jen na půl ucha poslouchal, co si s námi ostatní povídají. Při pokusu o kontakt ze strany pracovníků spíš poodstoupil a nijak neprojevoval zájem se s námi více bavit. Když přišel za ostatními, všichni odcházeli, nepouštěli ho do kroužku mezi sebe, ve hře ho nikdo nechtěl chytit za ruku. Ani po několikáté návštěvě se pracovníkům nedařilo Lukáše zapojit do aktivit. Postupem času se Lukáš zapojil do skupiny dětí. A to zejména díky opakovaným rozhovorům s dětmi, které s Lukášem nemluvíly a odstrkovaly ho, díky neustálému zájmu ze strany pracovníků o Lukáše a díky vytváření situací, ve kterých Lukáš mohl ve skupině vyniknout. Velký důraz byl také kladen na zrcadlení a popis situací, ve kterých se Lukáš necítil dobře, ostatním klientům. Lukáš byl zapojován do všech aktivit a pracovníci stále poukazovali na to, v čem dokáže být Lukáš opravdu dobrý. Lukáš se ukázal jako šikovný kluk, s velkým zájmem o jakoukoli aktivitu i kontakt. Když jsme s Lukášem začali pracovat, byl předškolák. Po nástupu do školy začal hodně komunikovat a lépe vycházet se svými vrstevníky.

Vojta, 6 let

Vojta má pět sourozenců, s nimi a rodiči žije ve dvou pokojích na ubytovně. Rodina migruje mezi jednotlivými ubytovnami. Vojta s námi zpočátku vůbec nemluvil a na jakýkoli osobní kontakt nereagoval. Trvalo asi půl roku intenzivní práce, kdy jsme pravidelně docházeli na ubytovny a snažili se s ním mluvit o běžných věcech (small talks), než se Vojta začal zúčastňovat skupinových aktivit. Významným cílem, který jsme při práci s Vojtou identifikovali, bylo dodržování pravidel. Díky důslednému držení hranic a pravidel je nyní Vojta organizátorem aktivit a ostatním pravidla sám předává a snaží se, aby je všichni dodržovali. Vojta se nyní zdá být sebevědomějším a otevřenějším.

7. Všechny kazuistiky jsou anonymizovány.

4.6 Závěr

Předškolní příprava pro děti nejen ze sociálně vyloučeného prostředí je jednou z nejdůležitějších součástí vzdělávání. Je to čas, kdy může být u dítěte nastaven vztah k učení a získávání nových znalostí, dovedností a vědomostí. Také všeobecný rozvoj je důležitý pro dobrý start ve školním vzdělávání, které je pro každého, kdo nastupuje do první třídy základní školy, velkou a náročnou životní událostí. U dětí, se kterými jsme pracovali intenzivně a dlouhodobě, bylo vidět, že se rozvíjí ve všech oblastech a také se dal pozorovat růst celé jejich osobnosti. Několik dětí jsme doprovodili až k zápisu do první třídy a vidíme jejich úspěšný a snazší start v nové životní etapě.

Doprovázení dětí předškolní přípravou v rámci sociální služby není zcela standardní aktivitou a cílem sociální práce. V prostředí sociálně vyloučených lokalit, kde žijí děti, které mají z různých důvodů znesnadněn vstup do vzdělávacího systému, je předškolní příprava častou potřebou – dětí i rodičů. Zároveň jde o společenskou zakázku. NK Pavlač se vždy snaží reagovat na aktuální potřeby svých klientů – a proto jsou vzdělávací aktivity jako předškolní program a doučování nedílnou součástí naší sociální služby. Stejně jako další aktivity, které představíme v dalších částech textu.

5. Doučování

Klienti NK Pavlač mohou využívat doučování v prostorách NK Pavlač v samostatné doučovací místnosti s lektorem. Ne pro všechny zájemce a klienty je však NK Pavlač dostupný. Z těchto důvodů jsme se rozhodli realizovat doučování také v terénu.

Cílem doučování je podpora zvládnání školních povinností, rozvíjení schopností a dovedností potřebných pro úspěšný nástup a absolvování základní školy (tedy např. domácí úkoly, příprava na písemky, příprava na reparát, osvojení dovednosti učit se atp.).

Děti a mládež motivujeme a podporujeme v jejich práci a přípravě do školy s ohledem na jejich individuální potřeby. Každý klient si může sám zvolit, na co se chce při doučování zaměřit a tím děti a mládež vedeme k samostatnosti, posilujeme a rozvíjíme jejich schopnost rozhodovat se. Podpůrným mechanismem doučování je kontaktní práce na téma škola. Jde o krátké rozhovory týkající se školy, vrstevníků, vztahů s nimi a s učiteli, zvládnání školy, výchovných problémů ve škole atp.

5.1 Realizace doučování v terénu

Doučování probíhá v terénu, v prostoru před ubytovnami, kde děti a mládež žijí. Doučování probíhá hravou, nenásilnou formou učení, která se přizpůsobuje tempu a potřebám každého klienta.

S klientem od začátku hovoříme o tom, že doučování je dobrovolné a klient ho nemusí využívat. Pokud jsou během doučování pravidla porušována, je doučování přerušeno. Dalším krokem může být udělení sankce podle pravidel NK Pavlač.

Po příchodu na ubytovnu nabízíme možnost doučovat se. Následně je sestaven pořadník klientů, kteří mají o doučování zájem. Přednost má vždy ten klient, který má domácí úkoly, nebo konkrétní zakázku zaměřující se na to, co mu nejde a v čem by se chtěl zlepšit.

Doučování v terénu je poskytováno externím lektorem, a pokud není přítomen, zastoupí ho sociální pracovníci. Lektor komunikuje se sociálními pracovníky a informuje je o tom, jak doučování s konkrétním klientem probíhalo, jaké jsou jeho nedostatky a mohou probrat možné problémy, které při doučování nastaly. Všichni externí lektoři

působící v NK Pavlač se jednou měsíčně setkávají na společné schůzce, kde mohou sdílet své zkušenosti, obavy a pokroky u jednotlivých klientů. Externí lektori jsou součástí širšího týmu NK Pavlač. Kromě společných schůzek mohou využít také intervizi, případně supervizi. Každý lektor prochází procesem zaškolování, v rámci kterého se seznamuje s cílovou skupinou i fungováním služby.

Doučování probíhá individuálně s každým klientem zvlášť. Nejlepších výsledků lze dosáhnout, pokud je doučování kontinuální. Lektor či pracovník s klientem opakují již získané znalosti a navazují na předešlá doučování.

Klienti s velkými školními problémy či vysokou absencí mají sestaven individuální plán doučování, který slouží k lepšímu zmapování klientových znalostí a dovedností tak, aby lektor či pracovník mohl s klientem na probíranou látku navázat.

Při doučování v terénu využíváme prostředky, které máme aktuálně k dispozici. S dětmi se například učíme počítat s pomocí kaštanů nebo využíváme pohybové aktivity. K dispozici jsou pracovní listy a základní vybavení jako papíry, psací potřeby, desky apod.

Doučování v terénu probíhá jednou až dvakrát týdně cca dvě hodiny mimo období letních prázdnin. V případě velkého zájmu o doučování jsme schopni kapacitu navýšit.

5.2 Spolupráce s rodiči a školami

Do doučování zapojujeme i rodiče. Mluvíme s nimi o rizicích zanedbávání školní docházky jejich dětí a o tom, jak je vhodné se s dětmi doma do školy připravovat. Rodiče mají možnost požádat pracovníky o pomoc týkající se přípravy dítěte do školy, výchovných problémů atp. Nejčastěji jde o rozhovor mezi rodičem a pracovníkem, kde se zaměřujeme na to, jak kontrolovat a vypracovávat domácí úkoly a jak se s dítětem učit, kam se může obrátit pro řešení výchovných problémů, jak může postupovat v případě, že má ve škole konflikt atp.

Velmi se nám osvědčila spolupráce se školami a učiteli. Učitele vždy kontaktujeme pouze se souhlasem klienta. Komunikace mezi učitelem a pracovníkem se soustředí na probírané učivo ve škole a na předávání materiálů vhodných k procvičování s dítětem. Veškeré informace, které si mezi sebou učitel a sociální pracovník předává, jsou probírány s klientem. Komunikace se školou probíhá telefonicky, emailem, anebo pomocí sešitu, do kterého učitel, pracovník a někdy i rodič píše a nahlíží.

5.3 Kazuistiky

Jenifer, 7 let

Když jsme za dětmi na ubytovnu začali docházet, byla Jenifer jednou z desítek dětí, které si hrály před ubytovnou. Příliš se o nikoho jiného nezajímala. Několik prvních návštěv jsme jí opakovali naše jména. Chvillemi ji připravovaný program zajímal, ale nevydržela u něj dlouho a stále někam odbíhala. Často jsme viděli, že se jí ostatní děti smějí, neberou ji mezi sebe a nechovají se k ní hezky. Jenifer je velice pohybově nadaná. Rozhodli jsme se vymyslet nějaký program tak, aby Jenifer vynikla a ukázala, co umí. Během několika návštěv a her bylo vidět, jak jí posílení pozice mezi vrstevníky zvedalo postupně sebevědomí. Po roce intenzivní spolupráce, kdy jsme společně pracovali na rozvoji základních znalostí, dovedností a návyků díky pracovním listům a hrám při pravidelných návštěvách na ubytovně, se Jenifer připravila do školy tak, že mohla nastoupit do první třídy bez odkladu. Postupně se naučila lépe ovládat své emoce, naučila se podepisovat, poznat všechny barvy. Nyní umí bez problémů počítat do deseti a také je schopná rozpoznat, na jaká písmena začínají některá slova a jak se píše. V první třídě se jí líbí, má tam kamarády a je spokojená. S maminkou i sourozenci se přestěhovala mimo ubytovnu a nyní chodí s NZDM na výlety a pravidelně dochází do klubu, kde také má spoustu kamarádů a bez problémů dokáže vycházet se svými vrstevníky.

Mirek, 9 let

Mírka jsme potkali v době, kdy byl žákem první třídy. Měl problémy se svými vrstevníky, se kterými se nedokázal dohodnout. Mluvil s námi o tom, že se ve škole bije se spolužáky a má konflikty s učiteli. Kvůli tomu měl Mirek na vysvědčení dvojku z chování. S Mirkem jsme čtvrt roku pracovali na dodržování pravidel, se kterými měl problémy. Nerad chodil do školy a učil se. Mirkovi jsme ukázali učení formou her, které ho moc bavilo. Brzy se Mirkovou zakázkou stalo doučování a pomoc s domácími úkoly. Spolu s Mirkem jsme navázali spolupráci s jeho třídní učitelkou, mluvili jsme s ní o tom, v čem se Mirek zlepšuje a na co je potřeba se při práci s ním zaměřit. Spolupráce se školou se rozšířila na e-mailovou komunikaci a posílání materiálů a učiva ze strany třídní učitelky. S Mirkem jsme zároveň pracovali na tom, jak vycházet se svými vrstevníky a jak řešit konflikty. Mirek se dříve hodně bil a hádal s ostatními. Vedli jsme s ním rozhovory o možnostech řešení konfliktů a osvojování si strategií jejich řešení. S dětmi v terénu před

ubytovnou jsme hráli různé skupinové hry, které byly zaměřeny na fungování ve skupině. Mírek se postupně začínal chovat k ostatním dětem lépe a dokázal fungovat ve vrstevnické skupině. Mírek se nyní přestěhoval z ubytovny do centra města a ve škole se mu daří. Díky lepší dostupnosti do centra, začal Mírek navštěvovat i NK Pavlač, kde se může doučovat v klidném prostředí.

Doučování patří k hlavním činnostem NK Pavlač. I přes to, že v terénu je doučování ztížené, klienty baví a je velmi oblíbené. Díky němu si upevňují vztah ke škole a vzdělávání a mohou se zaměřit na učivo, ve kterém si nejsou jistí a potřebují s ním pomoci. Rozmanité pomůcky a učení se pomocí her podporuje zájem o vzdělávání a učení. Díky spolupráci se školami a rodiči nabízíme komplexní přístup k řešení problémů ve škole, s učením, se zameškanými hodinami, atp.

6. Volnočasové aktivity

V této kapitole se zaměříme na volnočasové aktivity a způsob jejich realizace v rámci terénní práce na ubytovnách. Představíme perspektivu, ze které vycházíme, nastíníme pozitivní zkušenosti a zmíníme i rizika.

V rámci práce na ubytovnách realizujeme pravidelné volnočasové aktivity i jednorázové akce. Snažíme se klienty motivovat k tomu, aby se co největší měrou podíleli na jejich realizaci, přípravě i organizaci. Mezi pravidelné aktivity realizované během terénní práce patří například pohybové a sportovní hry, výtvarné aktivity nebo hudební a taneční soutěže. Snažíme se tak narušit obraz ubytovny, která ve veřejném diskurzu reprezentuje místo “nepřízpůsobivosti”. S velkým ohlasem se setkaly mezi klienty workshopy za účasti externích lektorů beatboxu a žonglování.

Jedním z hlavních rizik při realizaci volnočasových aktivit na ubytovnách je negativní zkušenost především dospělých obyvatel vůči jakékoliv – z hlediska jejich zkušenosti s životem na ubytovně – neběžné aktivitě. Z tohoto důvodu je důležité tyto akce přinášet jako téma mezi dospělými, kteří na ubytovnách žijí, správce ubytoven a také o akcích komunikovat veřejně (skrže setkání s veřejností, info na FB, webu atp.).

Přes výše popsaná rizika mají volnočasové aktivity na ubytovnách nepochybná pozitiva. Naše působení chápeme jako snížení prahu dostupnosti, díky němuž přicházíme se sociální službou (i zábavou v podobě volnočasových aktivit) do míst, kde tradičně nepůsobí, a kde je obtížné trávit čas bezpečně a zábavně.

Příklady realizovaných volnočasových aktivit na ubytovnách

- beatboxový workshop
- workshop žonglování
- sportovní odpoledne (např. při oslavě dne dětí)
- výtvarné aktivity s přírodninami
- taneční battle
- fotbalový turnaj.

7. Závěr

Metodická příručka představila způsob práce na ubytovnách v NK Pavlač. Jak bylo řečeno, způsoby práce jsou živé a neustále se vyvíjející. Stejná je i dynamika ubytoven. Jsou jiné v různé denní době, v různých dnech v týdnu. Z minuty na minutu se může situace změnit. Jeden z nejvyšších nároků na pracovníka je vysoká flexibilita a schopnost přijmout tuto velkou dynamiku práce. Aktivita, které v prostředí ubytoven realizujeme, jsou tímto ovlivněny. Každá z ubytoven má svá specifika. Dá se říci, že to, co platí na jedné ubytovně, může být zcela nefunkční na ubytovně jiné. Jako výstup této metodiky bychom rádi shrnuli problémy, se kterými jsme se během realizace setkávali, přínosy realizovaného projektu i doporučení pro praxi.

7.1 Překážky při našem působení na ubytovnách

V této kapitole shrneme problémy, se kterými se při práci na ubytovnách setkáváme.

- Pracujeme pouze ve venkovním prostoru před ubytovnou a nikoliv uvnitř – aktivita se tedy nemohly účastnit děti, jejichž rodiče si nepřáli, aby opouštěly prostor ubytovny.
- Nestálost a nevypočitatelnost počasí. V případě dlouhodobých lijáků a extrémních zim/veder je kontakt s cílovou skupinou méně častý.
- Hodně dětí a málo pracovníků – pracovníci se pak zaměřovali spíše na řešení konfliktů mezi dětmi a nikoliv na práci na jejich rozvoji.
- Neudržená pozornost ze strany dětí.
- Nezáměr o aktivitu.
- Nedodržování pravidel ze strany dětí i rodičů - součástí kontaktní práce bylo stále vyjasňování pravidel a také principů poskytování služby (př. děti během aktivity mohou odejít, nebráníme jim v tom, ale rodiče vyžadují, abychom děti hlídali).
- Nedostatek klidu a pracovního prostoru pro doučování, osobní rozhovory a někdy i předškolní program (ztížené soustředění díky hluku, dění v okolí atp.).
- Situačně přicházející zakázky, které není možné řešit tady a teď (nemožnost zjistit informaci hned, nedostatek času, lidských zdrojů).

- Omezená kapacita doučování i omezená kapacita pracovníků – v případě velkého zájmu o kontakt s pracovníky a nabízené aktivity se redukuje sociální práce na skupinové hry a vyvažování vzájemného chování mezi dětmi.

7.2 Doporučení pro praxi

V následující kapitole se budeme věnovat třem oblastem, které považujeme za podněty pro rozvoj služeb pro děti a mládež žijící v sociálně vyloučených lokalitách a na ubytovnách. Jde o tři oblasti: posílení terénní práce na ubytovnách, apel na práci s dětmi již od 3 let, důraz na síťování a propojování služeb a institucí.

Potřeba práce s dětmi od 3 let a nedostupnost předškolního vzdělávání

Jako významný systémový problém vnímáme ztížený přístup dětí ze sociálně vyloučené lokality do předškolního vzdělávání. Přestože je vyzdvihována důležitost a význam zapojení dětí, které žijí v podmínkách sociálního vyloučení do předškolního vzdělávání, je jejich reálná participace na něm nízká. Je přitom zřejmé, že právě docházka do mateřských škol již od tří let by mohla výrazně pomoci při zmírňování a vyrovnávání hendikepu těchto dětí. Jednou z hlavních překážek, kterou jsme detekovali, je nedostatek financí v rodinách, kdy zaplacení školného a obědů představuje výrazný zásah do rodinného rozpočtu. K těmto výdajům je třeba přičíst cenu pomůcek, které školky vyžadují, případně jízdného. To souvisí s další překážkou a tou je vzdálenost školky od místa bydliště. Pokud je třeba do školky dojíždět MHD (což je běžné pro děti žijící na ubytovnách) je třeba zaplatit jízdné, nebo se vystavit riziku pokuty za jízdu načerno. Zdá se tedy, že rodiny žijící v podmínkách sociálního vyloučení dávají přednost méně finančně náročné účasti svých dětí v přípravných ročnících, což ale znamená pozdní nástup dětí do předškolního vzdělávání až v 5 či 6 letech.

Důraz na síťování a propojenost

Současná společnost svou komplexností a komplikovaností vytváří tlak na spolupráci různých subjektů. Společně pak mohou problémy nahlížet, strukturovat a řešit. Problémy dětí a rodin žijících v podmínkách sociálního vyloučení jsou složité, spletité a komplexní. Za smysluplné proto považujeme budování partnerství s takovými orga-

nizacemi a institucemi, které se mohou efektivně podílet na zlepšování životní situace rodin a všech jejích členů. Nejlepších výsledků jsme dosáhli, pokud se podařilo spolupracovat nejen s rodiči předškoláka, ale také s jeho předškolním zařízením a základní školou, do které se chystal nastoupit. Účastnili jsme se také několika případových konferencí, kde jsme byli jako zástupci podpůrné sítě klienta. V tomto trendu bychom rádi pokračovali a i nadále propojovali služby a instituce tak, aby pro klienta byla vytvořena pevná podpůrná síť. Budeme rádi, pokud se k nám v tomto úsilí přidáte.

Posílení terénu na ubytovnách

Posílení terénní sociální práce s dětmi a mládeží na ubytovnách tak je logickým závěrečným doporučením. Ubytoven anebo bytových domů s charakteristikami ubytovny je v Brně kolem 90. NK Pavlač dochází na 3–6 ubytoven. Je jich tak pokryta jen malá část. Příležitostí a možností, jak trávit volný čas v prostředí ubytoven je velmi málo. Dětství je obdobím, ve kterém je klíčové mít dostatek podnětů. Ačkoli v rámci jiných služeb a programů Ratolesti Brno pracujeme s rodiči také na zlepšení bytové i finanční situace rodin, jsou možnosti rychlého a uspokojivého řešení velmi omezené a reálné úspěchy v těchto oblastech velmi výjimečné.

Nedostatek levného bydlení je problémem celospolečenským a systémovým. Existují dvě možnosti, jak se s neuspokojivým stavem vyrovnávat – podněcovat systémové změny, a posílit dostupnost služeb, které by překlenuly systémové potíže, na které rodiny naráží. Bez propojování a síťování sociálních služeb a vytváření partnerství s klíčovými institucemi je dosažení změny v systému obtížné.

8. Metodické listy

8.1 Metodický list 1

Téma: Příroda

Název: Obrázek z kaštanů

Zaměření: Představivost, hrubá motorika těla

Cílová skupina: Klienti ve věku 3–6 let žijící v sociálně vyloučené lokalitě / na ubytovně

Typ aktivity: Skupinová aktivita pro všechny děti od 3 let

Cíl: Komunikace s vrstevníky, rozvoj hrubé motoriky těla a práce s představivostí

Časová náročnost: 30 min příprava a cca 30 minut samotná aktivita podle velikosti a náročnosti obrázku

Materiál a pomůcky: Kaštiny nalezené mimo realizovanou aktivitu nebo přímo v místě

Realizace:

Příprava:

- přichystání prostoru pro obrázek na zemi
- přichystání hromady kaštanů
- nakreslení obrázku do hlíny nebo písku

Realizace aktivity:

- Pracovníci s klienty nejdříve nachystají prostor pro realizaci aktivity.
- Pak si rozmyslí, jaký obrázek budou z kaštanů vytvářet a ten nakreslí do hlíny nebo písku.
- Nasbírané kaštiny nakonec všichni společně skládají na připravené předkreslené čáry a libovolně můžou dozdobit dalšími přírodními materiály, které v okolí najdou.

8.2 Metodický list 2

Téma: Sport

Název: Skákání panáka

Zaměření: Hrubá motorika těla, počítání a učení se poznávat čísla

Cílová skupina: Klienti ve věku 3–6 let žijící v sociálně vyloučené lokalitě / na ubytovně

Typ aktivity: Skupinová i individuální aktivita pro všechny děti od 3 let

Cíl: Rozvoj hrubé motoriky těla a poznávání čísel 1–10

Časová náročnost: Příprava 10 minut na nakreslení panáka na zem, samotná aktivita může trvat libovolně dlouho podle zájmu klientů

Materiál a pomůcky: Křídý a chodník nebo alternativně klacík a hlína nebo písek

Realizace:

Příprava:

- připravení kříd
- nachystání prostoru
- nakreslení panáka na zem

Realizace aktivity:

- Pracovníci se zapojením klientů nakreslí na zem velkého skákacího panáka a pak do něj vepíší jednotlivá čísla a s klienty je projdou.
- Klienti pak snožmo nebo po jedné noze panáka skáčou.
- Alternativně můžou na panáka házet kamínek a na políčko, kam dopadne, nesmí daný hráč stoupnout.

8.3 Metodický list 3

Téma: Povolání

Název: Pantomima

Zaměření: Představitost, hrubá motorika těla a znalost činnosti vykonávané určitým povoláním

Cílová skupina: Klienti ve věku 3 – 6 let žijící v sociálně vyloučené lokalitě / na ubytovně

Typ aktivity: Skupinová aktivita pro všechny děti od 3 let

Cíl: Komunikace s vrstevníky a rozvoj představitosti

Časová náročnost: Bez přípravy a cca 30 minut samotná aktivita podle zájmu klientů

Materiál a pomůcky: např. kartičky s obrázky

Realizace:

- Klienti si stoupnou nebo sednou a dělají publikum.
- Jeden z nich si stoupne před ně a ukazuje jim činnosti, které vykonává určitá osoba v určitém povolání.
- Všichni se dívají a ten, kdo povolání poznal, zvedne ruku a pracovník ho vyzve k odpovědi.
- Ten, kdo uhádne, může předvádět.
- Hádá se tak dlouho, dokud povolání někdo neuhodne.
- Případně se může dát nápověda.

8.4 Metodický list 4

Téma: Zdraví

Název: Ovoce, zelenina a nezdravé jídlo

Zaměření: Hrubá motorika těla, znalost ovoce, zeleniny i nezdravého jídla

Cílová skupina: Klienti ve věku 3 – 6 let žijící v sociálně vyloučené lokalitě ubytoven

Typ aktivity: Skupinová aktivita pro všechny děti od 3 let

Cíl: Rozvoj hrubé motoriky těla, házení s míčem a komunikace s vrstevníky

Časová náročnost: Bez přípravy a cca 30 minut samotná aktivita podle zájmu klientů

Materiál a pomůcky: balon nebo něco na házení

Realizace:

Příprava:

- Zajištění balonu nebo něčeho na házení.

Realizace aktivity:

- Všichni si stoupnou do kroužku a jeden drží balon.
- Nejdřív se hraje na zeleninu, pak na ovoce a pak na nezdravé jídlo.
- Každý, kdo má míč řekne jeden druh z určité skupiny a balon někomu hodí.
- Když jsou vyjmenovány všechny druhy, říkají se druhy z jiné skupiny.
- Nakonec se hraje na to, že na zeleninu a ovoce se hozený míč chytá, ale při nezdravém jídle se nechytá a nechá se dopadnout na zem.

Použité zdroje

- Armstrong, M. 2007. Řízení lidských zdrojů. Praha: Grada.
- Benešová, M. 2015. Komunitní práce jen tak mimochodem. Sešit sociální práce, str. 24–27. DROM, romské středisko, Ratolest Brno. 2015. Metodika projektu Najdi svou cestu. DROM, romské středisko, Ratolest Brno. 2012. Soubor metodik volnočasových a vzdělávacích aktivit pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami z projektu Šanci dětem! GAC. 2015. Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR. Praha: GAC s.r.o.
- Janebová, R. Kritická sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Janoušková K., Nedělníková D.(Eds.) 2008 Profesionální dovednosti terénních sociálních pracovníků. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Kopřiva P. 2008, Respektovat a být respektován, Kroměříž: Spirála.
- Mahrová, Venglářová et al., 2008. Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním. Praha: Grada.
- MPSV. 2009. Terénní sociální práce v sociálně vyloučených lokalitách [online]. [1. 3. 2016]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/2317>
- Navrátil, P. 2010. Reflexivita v posouzení v sociální práci. In: Navrátil, P., Janebová, R. Reflexivita v posuzování životní situace klientek a klientů sociální práce. Hradec Králové: Gaudemus.
- Nedělníková D. (Eds.). 2008. Metodická příručka pro výkon terénní sociální práce. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Steinert, H., Pilgram, A. 2003. Welfare from Below: Struggles Against Social Exclusion in Europe. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Úlehla, I. 2007. Umění pomáhat. Praha: SLON.

Ratolest Brno, z. s., je nestátní nezisková organizace založená v roce 1995. Jejím posláním je pomáhat sociálně znevýhodněným dětem, mladým lidem a rodinám řešit jejich nepříznivou životní situaci anebo jí předcházet tak, aby měli rovné šance žít kvalitní život a začlenit se do společnosti. Ratolest Brno svými činnostmi podporuje a rozvíjí dobrovolnictví.

RATOLEST BRNO, z.s.
třída Kpt. Jaroše 7b, 602 00 Brno
www.ratolest.cz
www.facebook.com/ratolestbrno